

Maria Sierocka-Pośpiech

(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

POLONIKA W ARCHIWUM INSTYTUTU HISTORII ROSYJSKIEJ AKADEMII NAUK W SANKT PETERSBURGU — NIEZREALIZOWANY PROJEKT

Ze zbiorami archiwum Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk (dalej: IH RAN) w Petersburgu miałam okazję zetknąć się w 2005 r. w związku z projektem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych mającym na celu opracowanie i wydanie katalogu poloników znajdujących się w zbiorach tej instytucji. Plan ten zrodził się podczas wizyty w archiwach petersburskich w czerwcu 2004 r. ówczesnej naczelnej dyrektor polskich archiwów państwowych Darii Nałęcz i jej zastępcy Władysława Stępniaaka. Projekt zakładał wyselekcjonowanie materiałów do katalogu przez stronę polską, opracowanie dokumentów (na poziomie jednostki archiwalnej, dokumentu) przez archiwistów polskich i rosyjskich oraz zmikrofilmowanie części materiałów przez stronę rosyjską. Kosztami całości przedsięwzięcia miała być obciążona strona polska. Niestety projekt ten z różnych powodów nie został zrealizowany¹.

Archiwum IH RAN posiada bogate zbiory rękopiśmienne, na które składają się w głównej mierze materiały odziedziczone po komisjach archeograficznych działających na terenie państwa rosyjskiego od lat 30. XIX po początki XX w., powołanych do zebrania i wydania drukiem materiałów źródłowych do historii Rosji. Znacząco uzupełniają je prywatne kolekcje, w tym członków Komisji, jak na przykład zbiory akademika Mikołaja P. Lichaczowa, z których utworzono w archiwum 86 zespołów i kilka kolekcji. W jego domu od dziesiątków lat mieści się sam instytut i jego archiwum. Są tam też materiały pozyskane po rewolucji 1917 r. z likwidowanych archiwów gubernialnych oraz innych instytucji

---

¹ Podczas rozmów prowadzonych w trakcie pobytu z ówczesnym kierownikiem archiwum i oddziału źródłoznawstwa Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk oraz w ramach przyznanych mi prerogatyw, dopracowano merytoryczne szczegóły umowy, czego efektem był przywieziony do Warszawy projekt umowy przedstawiony przez stronę rosyjską. Dążyła ona do doprecyzowania określenia „źródła polskiego pochodzenia”, proponowała także dwujęzyczność katalogu, natomiast nie zgłaszała uwag do zaproponowanego schematu opisu dokumentów (jednostek archiwalnych).

świeckich i duchownych, działających na terenie imperium. Licznie reprezentowane są archiwalia rodzinne i rodowe. Istniejące zbiory zgrupowano w dwóch sekcjach — Sekcji Rosyjskiej (RS), liczącej ponad 300 zespołów i kolekcji archiwalnych, co stanowi ponad 160 tysięcy jednostek archiwalnych z okresu od XIII do XX w. oraz skromniejszej Sekcji Zachodnioeuropejskiej (ZES), w której przechowywanych jest około 30 tysięcy jednostek archiwalnych z okresu od VI do XX w.² Materiały z tej sekcji, różnej proveniencji, pogrupowano w działy według krajów z jakich pochodzą dokumenty i akta. Wśród nich znajduje się wydzielony dział polski, składający się z pięciu kolekcji i dwóch zespołów, liczący około 600 dokumentów. I właśnie dokumenty z tego działu miały zostać opracowane w pierwszym etapie prac nad katalogiem. Według pomocy ewidencyjnych i zgodnie z ich nazewnictwem, są to kolekcje: nr 29 (akta i listy królewskie), nr 30 (akta i listy z XVI–XVII w.), nr 31 (akta i listy działaczy politycznych i państwowych z XVIII–XIX w.), nr 32 (materiały do historii Polski), nr 33 (materiały do historii Łotwy) oraz — zakwalifikowane przez archiwistów radzieckich do tego działu — dwa zespoły będące fragmentami archiwów rodzinnych Ostrogskich (zespół nr 11) i Małachowskich (zespół nr 12). Tak zwany dział polski dalece nie wyczerpuje materiałów o polskiej proveniencji znajdujących się w archiwum IH RAN. Są one rozproszone w licznych zespołach i kolekcjach Sekcji Rosyjskiej. Archiwalia z działu polskiego Sekcji Zachodnioeuropejskiej są, przynajmniej częściowo, dobrze znane polskim badaczom. Pracowali nad nimi Bogusław Dybaś, Ilona Czamańska, Andrzej Rachuba, zna je również Antoni Mironowicz oraz badacze młodszego pokolenia, chociażby z Uniwersytetu w Białymstoku. Należy podkreślić, że są to materiały zróżnicowane tak pod względem proveniencji instytucjonalnej, jak i pod względem formalnym, treściowym i chronologicznym. Przeważają wśród nich oryginały, ale są także kopie, dokumenty pergaminowe i papierowe, materiały luźne i szyte. Dokumenty wychodzące z kancelarii królewskich, miejskich, sądowych, duchownych, prywatnych, a także korespondencja; spisywane najczęściej po łacinie, polsku, rusku, niemiecku; dotyczące przede wszystkim litewskich, ale również koronnych. Ta różnorodność cechująca archiwalia przyporządkowane do działu polskiego wynika w dużym stopniu z kolekcjonerskiego charakteru tych zbiorów. Liczne dokumenty noszą dziewiętnastowieczne adnotacje dorsalne o ich zakupie na aukcjach antykwarycznych w Berlinie i Paryżu oraz we włoskich, głównie rzymskich, antykwariatach³.

W 2005 r. pomocami archiwalnymi do kolekcji i zespołów działu polskiego były w większości inwentarze kartkowe o bardzo słabej jakości merytorycznej, z reguły nie zawierające regestrów dokumentów. Często informacje ograniczały się do sygnatury jednostki i roku wystawienia dokumentu, czasami w zapisie umieszczano nazwisko bądź nazwę jego twórcy⁴. Materiały udostępniane w pracowni archiwum były dobrze zachowane, niektóre nosiły ślady historycznej czy współczesnej konserwacji. Przechowywano je w tekturowych pudłach.

² Najliczniejsze działy w tej sekcji, to dział „włoski” (ponad 2500 j.a.) i nie mniej liczny dział „papiieski”.

³ Na przykład w kolekcji nr 29 sygn. 474/6/25, a w kolekcji nr 31 — sygn. 479/3/24, 479/3/25, 479/3/26, 479/3/28, 479/4/30, 479/5/50, 479/5/53, 479/5/54.

⁴ Chwalebny wyjątkiem, kiedy w inwentarzu podano skrótowy opis treści, jest kolekcja nr 29.

Podczas pobytu w archiwum IH RAN zapoznałam się z prawie wszystkimi inwentarzami (poza kolekcją nr 32 i zespołem nr 12) dotyczącymi działu polskiego. Na ich podstawie, po wstępnej selekcji, opracowałam opisy około 150 dokumentów⁵. W tym miejscu wypada zaznaczyć, że poniższe, krótkie omówienie zawartości działu polskiego oparte jest o istniejące inwentarze oraz materiały archiwalne.

Kolekcja nr 29, licząca 169 dokumentów, została podzielona przez radzieckich archiwistów na części zatytułowane „akta i listy królewskie”, „akty prywatne tj. listy, księgi sądowe etc.”, „autografy osobistości politycznych i państwowych”, „akty i listy z XVII wieku”, „akty prywatne”, „inne”. Znajdują się one pod sygnaturami 472/1–7, 473/1–3, 473/5–10, 474/1–71, 476/1–76, 481/1–5. W kolekcji pomieszczone są przede wszystkim przywileje (nadania, potwierdzenia wcześniejszych przywilejów, uniwersały) królów polskich z dynastii Jagiellonów i Wazów (Zygmunta Starego, Zygmunta Augusta, Zygmunta III, Władysława IV) wystawione dla osób prywatnych, dóbr królewskich, samorządów miejskich. Jako przykłady można tutaj podać dokument Zygmunta III dla miasta Lidy⁶, czy nadanie w 1589 r. serwitratu mistrzowi krawieckiemu Francuzowi Mikołajowi Duoieth[?] w Grodnie⁷; dokument Władysława IV w sprawie handlu morskiego kupców ryskich, czy nobilitację w 1633 r. Jerzego Fischera dokonaną na sejmie koronacyjnym⁸ oraz kilka dokumentów dwóch ostatnich Jagiellonów i Zygmunta III w sprawie żup krakowskich i pobieranych ceł⁹. Zwraca uwagę dość liczna korespondencja, również grzecznościowa, skierowana do rzymskich kardynałów przez królów polskich Władysława IV i Jana Kazimierza¹⁰ — również jako królewiczów, oraz ich brata Karola Ferdynanda Wazę. Interesującym przykładem korespondencji prywatnej jest list Zygmunta Augusta z 1564 r. do żony Katarzyny Habsburżanki w odpowiedzi na jej dwa listy w sprawie projektów królowej wydania za mąż jednej z dwórek¹¹. Inny charakter ma list króla hiszpańskiego Filipa II do Henryka Walezego napisany w 1573 r w związku z jego elekcją na króla polskiego i z przyjazdem hiszpańskiego posła¹². W kolekcji można znaleźć nieliczne dokumenty i korespondencję królowych polskich: Anny Jagiellonki, Bony Sforzy, Katarzyny Habsburżanki, Ludwiki Marii¹³. Ponadto akta miejskie, prywatne, wypisy z ksiąg sądowych, kwity skarbowe.

Najmniejsza, bo zawierająca ledwie 6 dokumentów, jest kolekcja nr 30 (sygn. 475/1–6), z dobrze zachowanym, opatrzonym pieczęciami, dokumentem pergaminowym z 1621 r., w którym jezuita Mikołaj Zawisza uposaża Akademię Wileńską znaczną kwotą, pochodzącą ze spadku¹⁴, dokumentem Władysława IV

⁵ Dzięki wcześniejszym ustaleniom umożliwiono mi pracę przez 5 dni w tygodniu (archiwum było wówczas dostępne dla użytkowników tylko dwa razy w tygodniu) przez 6 godzin; otrzymałam również zwiększoną liczbę jednostek archiwalnych.

⁶ IH RAN, Kolekcja nr 29, sygn. 473/1/3.

⁷ Tamże, sygn. 473/1/6.

⁸ Tamże, sygn. 473/2/10.

⁹ Tamże, sygn. 474/1/4, 474/2/8.

¹⁰ Tamże, sygn. 476/1/12, 476/1/15, 476/1/17, 476/2/18, 476/2/19, 476/2/21.

¹¹ Tamże, sygn. 474/2/7.

¹² Tamże, sygn. 474/6/29.

¹³ Tamże, sygn. 474/3/10, 474/6/27, 474/6/2, 476/6/32–37.

¹⁴ IH RAN, Kolekcja nr 30, sygn. 475/1/1.

z 1639 r., w którym król zwalnia od wszelkich świadczeń dobra przekazane jezuitom grodzieńskim przez Mikołaja Krzysztofa Chaleckiego, miecznika litewskiego i jego żonę¹⁵, nobilitacją gdańszczanina Jana Hebrandta z 1676 r.¹⁶, dokumentem Dymitra Korybuta Wiśniowieckiego dla cechu tkaczy płótna w jego prywatnym mieście Dubnie z 1679 r. oraz dokumentem Zbigniewa Karola Ossolińskiego z 1651 r.¹⁷

W kolekcji nr 31, zawierającej 98 dokumentów, (sygn. 471/1–79, 480/1–19) dominuje osiemnastowieczna korespondencja, listy królów Augusta II i Augusta III Sasów, Stanisława Leszczyńskiego, Stanisława Augusta Poniatowskiego¹⁸, listy osób zasłużonych w dziejach Polski: Tadeusza Kościuszki, Adama Naruszewicza, Juliana Niemcewicza i innych do różnych odbiorców. Znaleźć w niej można też wypisy z ksiąg Trybunału Litewskiego w Wilnie, faksymilia autografów królów polskich na pocztówkach z przełomu XIX i XX w., czy pokwitowanie Bernarda Bellotto, zwanego Canaletto za pieniądze otrzymane w listopadzie 1776 r.¹⁹

Kolekcję nr 33, dobrze rozpoznaną przez polskich historyków, stanowi 228 wspólnie zszytych dokumentów pergaminowych i papierowych z XVI–XVII w. (sygn. 483/1–228), odnoszących się do terenów Inflant i księstwa Kurlandii. Jest w niej szereg dokumentów z okresu jagiellońskiego (w tym liczne dotyczące rozgraniczeń i sporów granicznych na Litwie), materiały z czasów Stefana Batorego oraz wczesnych lat panowania króla Zygmunta III.

W zespole nr 11 pomieszczonych jest 187 dokumentów (sygn. 477/1–43, 487/1–76, 488/1–68). Dominują wśród nich wypisy z ksiąg sądowych ziemskich i grodzkich z południowo-wschodnich ziem koronnych: sądów łuckich, wołyńskich, krzemienieckich, włodzimierskich a także z siedemnastowiecznych ksiąg trybunalskich²⁰. Ponadto znajduje się w nim korespondencja z okresu od połowy XVII do początku XIX stulecia, w tym hierarchów Kościoła katolickiego (kardynał Michał Radziejowski, biskup Mikołaj Pac, kardynał Karol Ferdynand Waza) oraz wybitnych przedstawicieli Kościoła reformowanego, jak Stanisław Lubieniecki²¹.

Podczas pobytu przeprowadziłam pobieżny sondaż w inwentarzach dwóch zespołów znajdujących się w Sekcji Rosyjskiej, kolekcji nr 238 (kat. Kol. 238 II 128), zatytułowanej „Materiały do historii Białorusi i Ukrainy” (numery pudeł 63, 68, 69) i w zespole nr 36 — Woroncowych (kat. Kol. 36 opis 1 i 2), liczących łącznie 2125 j.a. W pierwszym z nich zwracają uwagę uniwersały hetmanów kozackich Bogdana Chmielnickiego, jego syna Jerzego oraz Iwana Buchowieckiego²², liczne wypisy z ksiąg grodzkich i ziemskich krzemienieckich, łuckich, nowogrodzkich, pińskich, a także nieliczne wypisy z akt miejskich z tych terenów.

---

¹⁵ Tamże, sygn. 475/1/3.

¹⁶ Tamże, sygn. 475/1/5.

¹⁷ Tamże, sygn. 475/2/6, 475/2/4.

¹⁸ Są to 24 listy, zob. IH RAN, Kolekcja nr 31, sygn. 479/1/2–8, 479/2/9–18, 479/3/19–24.

¹⁹ Tamże, sygn. 479/5/51.

²⁰ IH RAN, Kolekcja nr 11, sygn. 487/1, 488/1–68.

²¹ Tamże, sygn. 477/1/2, 477/3/14, 477/2/8, 477/2/9; dwa listy Lubienieckiego znajdują się również w zespole Ostrogskich, sygn. 477/2/9–10.

²² IH RAN, Kolekcja nr 238, sygn. 69/27–29, 69/31–32, 69/34–35, 69/38.

Natomiast w zespole drugim, gromadzącym przede wszystkim dokumentację osiemnastowieczną, znajdziemy liczną korespondencję, a w niej listy w języku francuskim do przedstawicieli rodziny Woroncowów, pisane przez królów Augusta III, Stanisława Augusta Poniatowskiego, a także Tadeusza Kościuszkę, Adama Czartoryskiego, Adama Branickiego, Piotra Teppera i innych. Jest tam także zbiór przywilejów dla miasta Rygi²³ oraz „Tractaten zwischen Russland und Polen” z lat 1686, 1733, 1735, 1742, 1746, 1755²⁴.

Maria Sierocka-Pośpiech, Polonica in the Archive of Saint-Petersburg Institute of History of Russian Academy of Sciences — an abandoned project

Summary

The article presents results of a query, conducted in 2005 in the fonds of Archive of Saint-Petersburg Institute of History of Russian Academy of Sciences in connection with planned development of a catalogue of polonica preserved in that institution. Unfortunately, that project was never implemented. The plan envisaged, that the first stage of works on the catalogue would cover documents from the so-called Polish chapter of the Western European section. It is approximately 600 documents, grouped in 5 collections (collections No. 29, 30, 31, 32, 33) and two archival fonds (fonds 11 and 12). Materials therein are diverse in terms of institutional provenance, as well as formal, content and chronological aspects, dated from 16th to early 20th century.

Słowa kluczowe: polonica, Petersburg, archiwum Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk

Keywords: polonica, Petersburg, Archive of Saint-Petersburg Institute of History of Russian Academy of Sciences

---

²³ IH RAN, fond 36, opis 1 nr 424.

²⁴ Tamże, nr 161.